

TÜRKÇE RUH DURUMU EYLEMLERİ İÇİN BİR SINIFLAMA ÖNERİSİ

Pınar İbe

Mersin Üniversitesi

Abstract: Psychological verbs have a different status among other verb classes. They behave differently with respect to regular mapping between the syntactic positions and semantic roles. This study will focus on the classification of psych verbs with an elaboration of the proposals in İbe (2004). Particularly, the paper will discuss theta roles properties, the case marking of the arguments of psych verbs and their surface structure representations in Turkish and interaction between the semantic interpretation and negation some cases. It will also exemplify some of these verbs that have both psych and non- psych senses.

Chomsky'nin *Sözdizim Yapılarında* tartıştığı, dilin sözdizim bileşeninin, anlambilim bileşeninden bağımsız olduğu görüşü aynı zamanda kuramının da temel savunusudur. Daha sonra, *Sözdizim Kuramının Görünümlerinde*, sözlükçede, her bir sözcüksel birimin, sözdizim yapılarını oluşturan anlam özelliklerini barındıran bir çeşit tanımlayıcı bilgi içerdiğinden söz ederek anlambilim bileşeninin rolüne de kısaca değinmiştir. Son yıllarda ise sözcük anlambilimi çalışmaları, Chomsky'nin son yıllardaki çalışmalarına paralel olarak, sözdizimin özerkliğinden, sözdizim ve anlambilim bileşenlerinin iç içeliğine yönelik bir eğilim sergilemektedir.

İlkeler ve Değiştirgenler kuramı çerçevesinde, sözcük yapısı, sözdizim incelemelerinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kuram, öbek yapı kurallarını mümkün olduğunca sınırlandırır. Minimalist yaklaşımdaki *sözcük yerleştirme* ise, yüzey yapının, sözlükçede yer alan sözcüğe ilişkin bilgiler toplamı olduğunu savunur. Böylece, tümce üretimi, kendileri ile ilgili biçim, anlam, ses ve sözdizim bilgilerini içlerinde barındıran

sözcüksel birimler düzeyinden başlar. Daha sonra bu birimler birbirleri ile birleşir ve öbek yapıları oluştururlar. Birimler çeşitli dilbilgisel nedenlerle, kendi konumlarından bir başka konuma taşındıklarında, sözlükçede tanımlanmış bazı sözcüksel özelliklerinin taşınacakları konumun gerektirdiği özelliklerle bağdaşıp bağdaşmadığı karşılaştırılır. Böylece minimalist yaklaşımda *taşım*, sözcüksel özelliklerin, sözdizim özellikleri ile karşılaştırılması olarak tanımlanır.

Kuramın diğer ilkelerinin aksine *Konu Kuramı* ve *Konu İlkesi* her bir sözcüğe ait sözlükçe bilgisini ön plana çıkarır. *Yansıtma İlkesine* göre ise, sözdizim gerçekleştirmeleri, sözü edilen bu sözlükçe bilgisinin bir yansımasıdır. Eylem üyelerinin sözdizim gerçekleştirmelerinde ise *Konu Roller* yani *Anlam Roller* en önemli rolü oynar.

Ruh durumu eylemleri, basit bir tanımlamayla, bir ruh durumu deneyimi anlatan eylemleridir. Alanyazında bu eylemler için iki tür üyenin varlığından söz edilir. Birincisi, bu ruh durumunu deneyimleyen bir *Deneyimleyen (Experiencer)* üyesi, ikincisi ise anlatılan ruh durumuna konu olan bir *Konu (Theme)* üyesi. Çoğunlukla, ruh durumu eylemleri, Deneyimleyen üyesinin ruh durumunda meydana gelen bir değişikliği anlatır. Böylelikle Deneyimleyen olarak adlandırılan üye, eylem tarafından anlatılan olay sonucunda ruh durumunda bir durum değişikliği oluşan üyedir. Konu üyesi ise, tıpkı diğer grup eylemlerin üye yapısı çözümlenmelerinde olduğu gibi, bu grup eylemler için de, diğer konu rollerine oranla daha az tanımlanmış ve tartışılmış bir üyedir.

Ruh durumu eylemleri, sözdizim konumları ve anlam rollerinin düzenli bir biçimde örtüştüğünü varsayan *örtüşme kurallarına* aykırı davranmaları sebebiyle eylem sınıflarının incelenmesinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu eylemlerin çoğu, Deneyimleyeni özne, konuyu ise nesne konumuyla örtüştürür. Küçük bir grup ruh durumu eylemi ise, evrensel bir biçimde, Deneyimleyeni nesne, Konuyu özne konumuyla örtüştürür.

Pesetsky (1987), bu tür eylemlerin *göndergesel bağlama* ilkelerine ilişkin farklılıklarına odaklanır. Belletti ve Rizzi (1988), İtalyanca ruh durumu eylemlerinin çözümlenmesinde, bu eylemlerin derin yapıda örtüşme kurallarına uygun olan yapıdan türediklerini savunur.

Grimshaw (1990), Tenny (1994) ve Voorst (1992) bu eylemlerin görünüş özelliklerine odaklanır ve bu eylemlerin sıradışı davranışlarını açıklamaya temel oluşturacak ölçütlerin görünüşe ilişkin olmaları gerektiğini savunur.

Dowty (1991), Hatory (1997), Dabrowska (1994) ve Wechsler (1988) görünüş dışında başka bazı anlambilimsel ilkelerin (*proto roles, notion, underlying ...*) açıklamaya temel oluşturabileceklerini savunur.

Türkçede ise Göksel (1993) ve Kural (1996) daki kısa tartışmalar dışında, alanyazında diğer diller için sıkça tartışılmış olan ruh durumu eylemlerini inceleyen herhangi bir biçimbilim, anlambilim yada sözdizim çalışması yoktur.

Bu çalışma, İbe (2004) de konu rolleri, üyelerin durumu ve yüzey görünümünü göz önünde bulundurularak önerilen ruh durumu eylem sınıflandırmasını temel alır, geliştirir ve Türkçedeki ruh durumu eylemlerinin önemli bir gurubunu oluşturan hem ruh durumu hem de ruh durumu belirtme dışında anlamları olan eylemlerden bazılarını örnekler.

İbe (2004) de önerilen sınıflandırmaya göre, Türkçe'de ruh durumu eylemleri dört temel grupta incelenebilir:

1. Bu ruh durumu eylemlerinin *Deneyimleyen özneleri* ve *Konu nesneleri* vardır; Deneyimleyen yalın, Konu ise belirtme durumundadır:

- (1) Ayşe Ali'yi beğeniyor.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (BEL.)
- (2) Ali karısını seviyor.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (BEL.)
- (3) Ali çocuklarını özlüyor.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (BEL.)

2. Bu ruh durumu eylemlerinin üye dağılımları, ilk gruptaki eylemlerin tersidir. Bu kez *Deneyimleyen*, belirtme durumundaki *nesne*, *Konu* ise yalın durumundaki *öznedir*:

- (4) Ayşe Ali'yi çok etkiledi.
Konu Deneyimleyen
(YAL.) (BEL.)

- (5) Babam beni çok kırdı.
Konu Deneyimleyen
 (YAL.) (BEL.)
- (6) Ayşe Ali'yi üzdü.
Konu Deneyimleyen
 (YAL.) (BEL.)

3. Bu ruh durumu eylemlerinin ise birinci grupta saydığımız eylemlere benzer olarak yalın durumda *Deneyimleyen öznelere* vardır. Nesne konumunda yer alan üyenin konu rolüne göre ise dört alt grupta incelenebilirler:

a. Bu gruptaki eylemlerin (7), (8) ve (9). örneklerde olduğu gibi yönelme durumunda *Konu nesnelere* vardır:

- (7) Ayşe Ali'ye darıldı.
Deneyimleyen Konu
 (YAL.) (YÖN.)
- (8) Ali bize kırdı.
Deneyimleyen Konu
 (YAL.) (YÖN.)
- (9) Ali öğrencilere kırdı.
Deneyimleyen Konu
 (YAL.) (YÖN.)

b. Bu gruptaki eylemlerin (10), (11) ve (12). örneklerde görüldüğü gibi *çıkma* durumunda *Konu nesnelere* vardır:

- (10) Ali kalabalıktan çekindi.
Deneyimleyen Konu
 (YAL.) (ÇIK.)
- (11) Ali balıktan tiksindir.
Deneyimleyen Konu
 (YAL.) (ÇIK.)
- (12) Adam kimseden utanmıyor.
Deneyimleyen Konu
 (YAL.) (ÇIK.)

c. Bu gruptaki eylemlerin (13). örnekte görüldüğü gibi *kalma* durumunda Konu nesnelere vardır:

(13) Ayşe bu konuda çok yanıldı.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (KAL.)

d. Bu gruptaki eylemlerin (14) ve (15). örneklerde görüldüğü gibi araç durumunda Konu nesnelere vardır:

(14) Ayşe eski hatıralarla avunuyor.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (ARAÇ.)

(15) Ayşe bu konu ile ilgileniyor.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (ARAÇ.)

4. Son gruptaki eylemlerin ise yalnızca bir üyeleri vardır ve bu üye yalnızca durumdaki Deneyimleyendir:

(16) Ayşe afalladı.
Deneyimleyen
(YAL.)

(17) Kalabalık coştı.
Deneyimleyen
(YAL.)

(18) Ayşe dalgınlaştı.
Deneyimleyen
(YAL.)

Yukarıdaki çözümlenmenin bize gösterdiği, yalnızca birinci ve ikinci grupta yer alan eylemlerin geçişli, diğer gruptaki eylemlerin ise kimi yönelme, kimi çıkma, kimi kalma, kimi ise araç durumundaki Konu nesnelere alan geçişsiz eylemler olduğudur.

Aşağıdaki tablo, bu sınıflandırmada yer alan eylemlerin, tümce içindeki konumları ve taşıdıkları durum bakımından, Deneyimleyen ve Konu üyelerinin sahip olduğu (+) / (-) değerleri göstermektedir:

DENEYİMLEYEN		
EYLEM	ÖZNE konumu	NESNE konumu
1	+ YAL	-
2	-	+ BEL
3a	+ YAL	-
3b	+ YAL	-
3c	+ YAL	-
3d	+ YAL	-
4	+ YAL	-

Tablo 1. Deneyimleyen Üyesi

KONU		
KONU	ÖZNE konumu	NESNE konumu
1	-	+ BEL
2	+ YAL	-
3a	-	+ YÖN
3b	-	+ ÇIK
3c	-	+ KAL
3d	-	+ ARAÇ
4	-	-

Tablo 2. Konu Üyesi

İlk grupta yer alan eylemler, sıradan *Kılıcı-Etkilenen* eylemlerinden herhangi bir farklılık göstermezler. Bu sebeple, örtüşme kuramları için sorunlu değillerdir, çünkü *Konu* üyesi sıradan bir geçişli eylemin dolaysız nesnesi gibidir.

Diğer yandan, ikinci grup eylemler, (19a), (20a) ve (21a) tümcelerinin anlam yorumları olan (19b), (20b) ve (21b) de görüldüğü gibi içkin bir ettirgenlik anlamı barındırır. Bu eylemler diğer dillerde olduğu gibi, sözü edilen öteki gruplara kıyasla Türkçede de sınırlı sayıdadır.

Bu eylemlerin *Konu* üyeleri, *Deneyimleyen* üyesinin, sözü edilen ruh durumunu deneyimlemesine neden olan bir çeşit *Neden* yada *Ettiren* (*Causer*) üyesi olarak tanımlanabilir. Bu durumda *Deneyimleyen* üyesi de bir anlamda *Ettirilen* (*Causee*) yada *Etkilenen Nesne* (*Affected Object*) dir:

(19a). Ayşe Ali'yi çok etkiledi.
Neden Ettirilen
(YAL.) (BEL.)

(19b). Ayşe Ali'nin etkilenmesine neden oldu.

(20a). Babam beni çok kırdı.
Neden Ettirilen
(YAL.) (BEL.)

(20b). Babam benim çok kırılmama neden oldu.

(21a) Ayşe Ali'yi üzdü.
Neden Ettirilen
(YAL.) (BEL.)

(21b). Ayşe Ali'nin üzülmesine neden oldu.

Yönelme durumundaki nesne alan ruh durumu eylemlerin *Konu* üyesi ise, (22b), (23b) ve (24b) anlam yorumlarında da gözlenebileceği gibi, ruh durumunun yöneldiği bir çeşit *Hedef (Target)* üyesi gibidir:

(22a). Ayşe Ali'ye darıldı.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (YÖN.)

b. Ali'nin içinde bulunduğu *darılma* ruh durumunun yöneldiği nesne *Ayşe*'dir.

(23a). Ali bize kırdı.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (YÖN.)

(23b). Ali'nin içinde bulunduğu *kırılma* ruh durumunun yöneldiği nesne *biziz*.

(24a). Ali öğrencilere kırdı.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (YÖN.)

(24b). Ali'nin içinde bulunduğu *kızma* ruh durumunun yöneldiği nesne *öğrencilerdir*.

Çıkma durumundaki nesne alan ruh durumu eylemlerin *Konu* üyesi ise, (25b), (26b) ve (27b) anlam yorumlarında da gözlenebileceği gibi, ruh durumunu oluşturan bir çeşit *Neden (Reason)* üyesidir:

(25a). Ali kalabalıktan çekindi.
Deneyimleyen *Konu*
(YAL.) (ÇIK.)

(25b). Ali'nin içinde bulunduğu *çekinme* ruh durumunun nedeni *kalabalıktır*.

(26a). Ali balıktan tiksindir.
Deneyimleyen *Konu*
(YAL.) (ÇIK.)

(26b). Ali'nin içinde bulunduğu *tiksinme* ruh durumunun nedeni *balıktır*.

(27a). Bebek bizden utanıyor.
Deneyimleyen *Konu*
(YAL.) (ÇIK.)

(27b). Bebeğin içinde bulunduğu *utanma* ruh durumunun nedeni *biziz*.

Yönelme ve çıkma durumunda bir *Konu* gerektiren ruh durumu eylemleri olumsuzlandıklarında, yönelme durumu *Hedef* anlamını, çıkma durumu da *Neden* anlamını yitirir. Çünkü bu türden olumsuzlanmış ruh durumu eylemleri, zaten gerçekleşmemiş oldukları için, mantıksal olarak da gerçekleşmemiş bir önerme içeren bir tümcede, bu gerçekleşmemiş eylemin, yanında zorunlu olarak, eylemde anlatılan olayın *Nedenini* yada *Hedefini* gösterir bir ad öbeğini zorunlu kılması söz konusu olamaz. Soru işaretli (28b)- (33b) tümceleri bu durumu örnekler:

(28a). Ayşe Ali'ye darılmadı.
Deneyimleyen *Konu*
(YAL.) (YÖN.)

(28b). ?Ali'nin içinde bulunduğu *darılmama* ruh durumunun yöneldiği nesne *Ayşe* dir.

(29a). Ali bize kırılmadı.
Deneyimleyen *Konu*
(YAL.) (YÖN.)

- (29b). ?Ali'nin içinde bulunduğu *kırılmama* ruh durumunun yöneldiği nesne *biziz*.
- (30a). Ali öğrencilere kızmadı.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (YÖN.)
- (30b). ?Ali'nin içinde bulunduğu *kızmama* ruh durumunun yöneldiği nesne *öğrencilerdir*.
- (31a). Ali kalabalıktan çekinmedi.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (ÇIK.)
- (31b). ?Ali'nin içinde bulunduğu *çekinmeme* ruh durumunun nedeni *kalabalıktır*.
- (32a). Ali balıktan tiksizmez.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (ÇIK.)
- (32b). ?Ali'nin içinde bulunduğu *tiksizmeme* ruh durumunun nedeni *balıktır*.
- (33a). Adam alesinden utanmıyor.
Deneyimleyen Konu
(YAL.) (ÇIK.)
- (33b). ?Adamın içinde bulunduğu *utanmama* ruh durumunun nedeni *alesidir*.

Yukarıdaki örnek tümcelerin incelemesi, akla tüm bu ruh durumu eylemlerin eşit derecede ruh durumu anlamı içerip içermedikleri ve bu derece nedeniyle birbirlerinden farklılaşıp farklılaşmadıkları sorusunu getirir.

Türkçedeki ruh durumu eylemlerinin incelemesi, çok sayıda eylemin anlam genişlemesi (*meaning extension*) yolu ile ruh durumu bildirmeyen anlamlarına ek olarak, bir ruh durumu anlamına gönderme yaptıklarını gösterir. (28a)- (32a) tümceleri, bu tür eylemlerden bazılarının ruh durumu bildirmeyen anlamlarını, (28b)- (32b) tümceleri ise ruh durumu bildiren anlamlarını örnekler:

- (34a). Güneş parlıyor.
 (34b). Babam çabuk parlar.
 (35a). Hava soğuyor.
 (35b). Bu işten soğudum.
 (36a). Çocuk balonu uçurdu.
 (36b). Kadın uçurdu.
 (37a). Adam ormanda vuruldu.
 (37b). Ali Ayşe'ye vuruldu
 (38a). Ev yanıyor.
 (38b). Kadın çocuğunu kaybettiğine yanıyor.

EYLEM	RUH DURUM ANLAMAMI	RUH DURUMU OLMAYAN ANLAMAMI
parla-	<i>ışık saç-</i>	<i>sinirlen-</i>
soğu-	<i>ısını kaybet-</i>	<i>ilgisini kaybet-</i>
uçur-	<i>yükselmesini sağla-</i>	<i>çıldırma-</i>
vurul-	<i>silah vb. bir araç vasıtasıyla vurma eylemine konu ol-</i>	<i>aşık ol-</i>
yan-	<i>ısı ve ışık veren bir konuma geç-</i>	<i>çok üzül-</i>

Bu çalışmada , üyelerinin konu rolleri ve aldıkları durum temel alınarak İbe (2004) te önerilen ruh durumu eylem sınıflandırması, kalma ve çıkma durumlarında *Konu* nesnelere gerektiren iki grup ruh durumu eyleminin sınıflandırmaya eklenmesi ile geliştirilmiştir. Bu sınıflandırmaya göre, geçişli birinci ve ikinci grup ruh durumu eylemleri, birbirlerinin konu rolleri bakımından tersi örüntü gösterirken diğer grup eylemlerin tümü geçişsizdir.

Olumlu tümcelerde yönelme durumundaki ad öbeği, ruh durumunun yöneldiği *Hedefi*, çıkma durumundaki ad öbeği ise ruh durumunun *Nedenini* gösterirken, tümceler olumsuzlandığında, mantıksal yorumun da gerektirdiği gibi, *Hedef* ve *Neden* yorumları kaybolur.

Çalışma ayrıca Türkçede ruh durumu bildirme anlamı olmayan çok sayıda eylemin ruh durumu bildirme işleviyle kullanılabildiklerini örnekler.

KAYNAKÇA

- Belleti, A. ve L. Rizzi. 1988. Psych verbs and theta theory. *Natural Language and Linguistics Theory* 6, 291-352.
- Dabrowska, E. 1994. Dative and nominative experiencers: Two folk theories of mind. *Linguistics* 32, 1029-1054.
- Dowty, D. 1991. Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67/3, 547-619.
- Hatori, Y. 1997. On the lexical conceptual structure of psych verbs. In Kageyama, T. (Ed.), *Verb semantics and syntactic structure* (15-44). Tokyo: Kurosio.
- Göksel, A. 1993. Levels of representation and argument structure in Turkish. Unpublished Ph. D. Dissertation. Londra Üniversitesi, Londra.
- İbe, P. 2004. *Türkçe'de ruh durumu eylemlerinin biçim ve yapı görünüşleri*. XVIII: Ulusal Dilbilim Kurultayı'nda sunulmuş bildiri. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Kural, M. 1996. Verb incorporation and elementary predicates. Yayımlanmamış Doktora Tezi. California Üniversitesi, Los Angeles.
- Pesetsky, D. 1987. Binding problems with experiencer verbs. *Linguistic Inquiry* 18, 126-140.
- Tenny, C. L. 1994. *Aspectual roles and the syntax semantics interface*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Voorst, V. J. 1992. Aspectual semantics of psychological verbs. *Linguistics and philosophy* 15, 65-92.

Pınar İbe <pinaribe@mersin.edu.tr>
Mersin Üniversitesi
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
33342 Mersin

[Alındı: Mart 2004;
Düzeltilme : Haziran 2004;
Basım onayı : Temmuz 2004]